

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อหาข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับรัฐบาลผสมในการเมืองไทย ในส่วนที่เกี่ยวกับการเจรจาต่อรองเพื่อจัดตั้งรัฐบาลผสม และการสิ้นสุดของรัฐบาลผสมในแต่ละช่วง โดยผู้ศึกษาได้ประมวลจากเหตุการณ์ของรัฐบาลผสมในการเมืองไทย จำนวน 4 ยุคเหตุการณ์และ 13 ช่วงรัฐบาลที่ได้เสนอมาเป็นลำดับ ตั้งแต่ในด้านพรรคการเมืองผลการเลือกตั้ง การจัดตั้งรัฐบาล รูปร่างรัฐบาลผสม รวมตลอดถึงปัจจัยที่เป็นมูลเหตุที่ทำให้รัฐบาลผสมในแต่ละช่วงต้องสิ้นสุดลง นำมาวิเคราะห์และเปรียบเทียบหาลักษณะที่สอดคล้องกับแนวความคิดของนักวิชาการท่านต่าง ๆ และสมมุติฐานทางการศึกษาที่ตั้งไว้ นอกจากนี้ เพื่อประโยชน์ต่อการพิจารณาจัดตั้งรัฐบาลผสมที่มั่นคงและเป็นผลดีต่อการดำเนินงานบริหารประเทศโดย เฉพาะในด้านความมั่นคงและยั่งยืนของรัฐบาลในอนาคต ผู้ศึกษาจึงได้พยายามที่จะแสวงหาลักษณะที่มีความคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันในการจัดตั้งและความยั่งยืน ของรัฐบาลผสมรวมทั้งประเด็นที่เป็นข้อคิดเห็นต่าง ๆ สำหรับวิธีการศึกษาได้ใช้หลักการด้านการค้นคว้าจากข้อมูลเอกสาร หนังสือ ข้อเขียน บทความ วารสาร และหนังสือพิมพ์ เป็นสำคัญ และ เนื่องจากข้อมูลมีลักษณะที่กว้างขวางมาก ผู้ศึกษาจึงมิได้ตั้งความหวังไว้ว่าจะค้นพบข้อมูลที่ถูกต้องสมบูรณ์ เพราะอย่างน้อยที่สุดปัจจัยเกี่ยวกับรายละเอียดในรัฐบาลผสมแต่ละช่วงรัฐบาลก็มีความขาดตกบกพร่อง เช่น ความไม่เท่าเทียมกันในเนื้อหาของรัฐบาลผสมในแต่ละช่วงการละเลยมิได้ศึกษาถึงการดำเนินนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลแต่ละชุดที่อาจมีผลต่อการสิ้นสุดของรัฐบาลผสม การมิได้ศึกษาถึงลงในรายละเอียดเกี่ยวกับผลกระทบจากปัญหาทางเศรษฐกิจที่สำคัญ เป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้บางส่วนที่เกี่ยวข้องอย่างสำคัญต่อการจัดตั้ง หรือการสิ้นสุดของรัฐบาลผสมก็เป็นได้

รัฐบาลผสมมีพื้นฐานมาจากการมีระบบพรรคการเมืองแบบมากพรรค และไม่มีพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่งสามารถมีคะแนนเสียงข้างมากเกินกว่าครึ่ง ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมด ที่จะสามารถจัดตั้งรัฐบาลโดยลำพังได้ สำหรับการเมืองไทยนั้น เป็นที่แน่นอนแล้วว่า ก่อนการเลือกตั้งในแต่ละครั้ง เรามีพรรคการเมืองเป็นจำนวน

มาก ครั้นเมื่อผลการเลือกตั้งปรากฏ พรรคการเมืองที่ได้รับการเลือกตั้งเข้ามาในสภาผู้แทนราษฎร ก็มีเป็นจำนวนมากกว่า 2 พรรคขึ้นไปทุกครั้ง โดยไม่มีพรรคการเมืองใดสามารถมีคะแนนเสียงข้างมากเกินกว่าครึ่งในสภาผู้แทนราษฎรได้ และในบรรดาพรรคการเมืองทั้งหลาย บางพรรคก็ได้ส่งสมาชิกเข้าแข่งขันไม่ก็คน บางพรรคก็ได้ประกาศสนับสนุนบุคคลภายนอกโดยเปิดเผย จึงแสดงให้เห็นว่าแต่ละพรรคการเมืองมิได้มีความมุ่งหวังที่จะก้าวไปไกลจนถึงการมีบทบาทต่อการบริหารการเมือง และการปกครองประเทศเลย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการ ำนโยบายของพรรคไปสู่การปฏิบัติ ในการบริหารราชการแผ่นดิน นอกจากนี้ การมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอิสระในบางช่วงรัฐบาล เช่น ในช่วงรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ทั้งสองช่วง ในช่วงรัฐบาลพลเอกถนอม กิตติขจร ในช่วงรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ฯลฯ ที่มักจะแสดงบทบาทในการเข้าร่วมรัฐบาลผสมโดยไม่มีเงื่อนไขหรือข้อต่อรองแต่จะเป็นการแสวงหาผลประโยชน์ หรือรวมกลุ่มกันตั้งข้อเรียกร้องในภายหลัง และก่อให้เกิดเป็นความขัดแย้งภายในคณะรัฐบาลอยู่เสมอมา ซึ่งจากการที่ประเทศไทยมีระบบพรรคการเมืองแบบมากพรรคดังกล่าวนี ทำให้มีผู้กล่าวว่า เป็นบ่อเกิดแห่งความยุ่งยากทางการเมือง ทำให้ต้องประสบปัญหาในการจัดตั้งรัฐบาล และรัฐบาลที่จัดตั้งขึ้นก็จะต้องเป็น "รัฐบาลผสม" ที่จะเกิดความไร้เสถียรภาพในการปกครองประเทศ และขาดความยั่งยืนต่อไปในอนาคต อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาที่ผ่านมา แม้ว่าจะในรัฐบาลบางช่วงจะมีการจัดตั้ง "รัฐบาลผสม" ที่มาจากพรรคการเมืองเล็ก ๆ หลาย ๆ พรรค หรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ไม่สังกัดพรรคการเมืองหนึ่งพรรคการเมืองใด ซึ่งมักมุ่งหวังผลประโยชน์ส่วนตัวตอบแทนมากกว่าผลประโยชน์ส่วนรวม แต่เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว ในหลายช่วงหลายรัฐบาลผสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปัจจุบันอันใกล้นี้ แม้จะมีการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นมามากมายหลายพรรค แต่ก็มีพรรคการเมืองที่มีความสำคัญเพียงไม่กี่พรรคในแต่ละช่วงรัฐบาล (ยกเว้นผลการเลือกตั้งเมื่อปี พ.ศ.2518 อันเป็นจุดเริ่มแรกแห่งการบังคับใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2517 ที่บังคับให้ผู้สมัครรับเลือกตั้งต้องสังกัดพรรคการเมือง) สำหรับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอิสระก็พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมาย สามารถขดเชยข้อบกพร่องในเรื่องดังกล่าวได้และการเรียนรู้ของนักการเมือง รวมตลอดถึงประชาชนทั่วไปในปัจจุบันก็มุ่งต่อการสนับสนุน และก่อกำเนิดรัฐบาลผสม ในลักษณะการรวมตัวของพรรคการเมืองที่เป็นกลุ่ม เป็นก้อน มากกว่าจะให้

ความสนับสนุนพรรคการเมืองเล็ก ๆ ซึ่งในที่สุดพรรคการเมืองเหล่านี้ก็อาจจะหมดสิ้นไป
ในอนาคต

การหลีกเลี่ยงต่อปัญหา ย่อมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นได้ง่าย ๆ การมีรัฐบาลผสมในการ
เมืองไทยก็เช่นเดียวกันประสบการณ์ในการบริหารประเทศในหลายสิบปีที่ผ่านมาได้ชี้ให้เห็น
แล้วว่ารูปแบบการปกครองในระบอบรัฐสภาโดยมีรัฐบาลที่มาจากพรรคการเมืองหลายพรรค
เข้าร่วมกันในการบริหารประเทศ เป็นสิ่งที่จะต้องคงอยู่ และเผชิญต่อข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้
รัฐบาลผสมก็ได้มีข้อเสียเพียงอย่างเดียว ข้อดีในการบริหารประเทศด้วยของรัฐบาลผสมมี
อยู่มากมาย เช่น ทำให้สามารถนำเอาความเชื่อ ความคิด และความต้องการของชน
หลายกลุ่ม หรือฝ่ายข้างน้อยไปปฏิบัติโดยไม่ดำเนินนโยบายที่ขัดแย้งกับความต้องการของชน
ฝ่ายข้างน้อยจนเกินไป ทำให้จิตใจของประชาชนดีขึ้น เพราะรู้สึกว่ามีมีการแลกเปลี่ยน
ทางการเมืองความไว้วางใจของประชาชนต่อรัฐบาลย่อมมีมากขึ้น และส่งผลให้ราษฎรให้
ความร่วมมือกับรัฐบาลเพิ่มขึ้นด้วย นอกจากนี้ ในช่วงสภาวะที่ประเทศประสบความวิฤต
ความตกลง ปรองดอง และประนีประนอมระหว่างพรรคการเมือง ในการแสวงหาวิธีการ
แก้ไขปัญหาย่อมทำได้ง่าย สะดวก และรวดเร็ว ฉะนั้น คำตอบต่อแนวทางในการจัดตั้ง
รัฐบาลผสม และเหตุผลต่อการสิ้นสุดของรัฐบาลผสมจึงเป็นความพยายาม ของผู้ศึกษาที่จะ
ตอบข้อสมมุติฐานที่ได้กล่าวไว้ในบทนำข้างต้น ดังนี้

1. ในการจัดตั้งรัฐบาลผสม ทุกพรรคการเมืองไม่ว่าจะเป็นพรรคการเมือง
ใหญ่ ๆ หรือพรรคการเมืองเล็ก รวมทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอิสระไม่สังกัดพรรคคิด
ย่อมมีความปรารถนาที่จะเข้าร่วมเป็นรัฐบาลเพื่อบริหารประเทศ โดยพรรคการเมืองต่าง ๆ
จะเจรจาต่อรองกัน ภายใต้ลักษณะทางการเมือง 2 ประการ คือ

ประการแรก เป็นผลมาจากบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ บางฉบับที่ให้อำนาจกับ
รัฐบาลในการมีกลุ่มบุคคลที่ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิจากสาขาวิชาการต่าง ๆ มา
ร่วมให้คำแนะนำปรึกษาต่อรัฐบาลในการบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งกลุ่มบุคคลดังกล่าวนี้ แม้
จะมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น พุทธิสภา วุฒิสภาสภาผู้แทนราษฎรประเภท 2 แต่โดยบทบาท

ทางการเมืองแล้ว กลับเป็นฐานอย่างสำคัญของรัฐบาลในขณะนั้น (ยกเว้นในช่วงสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามทั้งสองชุด) ซึ่งมักจะเป็นรัฐบาลที่มีผู้นำมาจากบุคคลภายนอก และดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมืองทั้งสิ้น รวมทั้งในช่วงที่รัฐบาลมีผู้นำมาจากบุคคลผู้ที่ดำรงตำแหน่งทางการเมืองทหารหรือเคยดำรงตำแหน่งทางการเมืองทหาร และมีฐานอำนาจทางการเมืองทหารให้ความสนับสนุนซึ่งในช่วงรัฐบาลดังกล่าวนี้ พรรคการเมืองเสียงข้างมาก ในสภาผู้แทนราษฎรมักไม่ค่อย ได้รับความสำคัญในฐานะเป็นพรรคการเมืองแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาล ผลทั้งนี้อาจเป็น เพราะพรรคการเมืองเสียงข้างมากอย่างแท้จริงน่าจะได้แก่บทบาทของวุฒิสภา หรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 2 ดังได้กล่าวแล้ว อย่างไรก็ตามก็ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชน เป็นตัวแทนแห่งความชอบธรรมของการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย การดำเนินการจัดตั้งรัฐบาลผสมในทุก ๆ รัฐบาล (ยกเว้นรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์) จึงยังคงยึดมั่นเป็นหลัก "การรวบรวมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้ได้มีเสียงข้างมากเกินกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมด" และจัดตั้งรัฐบาลผสมในหลักการ "คณะทหาร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และผู้เชี่ยวชาญ (หมายถึงวุฒิสภาหรือบุคคลภายนอกที่เป็นผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชาการต่าง ๆ)" ซึ่งรัฐบาลในรูปแบบเช่นนี้จะให้ความสำคัญกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและพรรคการเมืองต่าง ๆ น้อยมาก โดยมักเห็นว่าเป็นบ่อเกิดแห่งความยุ่งยาก และวุ่นวายทั้งในด้านภาระเรียกร้องผลประโยชน์และตำแหน่งทางการเมือง ทั้ง ๆ ที่ในข้อเท็จจริงแล้วลักษณะดังกล่าวน่าจะเป็นความถูกต้องในหลักการ และวิธีดำเนินการแห่งการจัดตั้งรัฐบาลผสม และน่าจะเป็นข้อที่นักการเมืองจากพรรคการเมืองต่าง ๆ ได้พึงสังวรและกำหนดบทบาทของตนเอง รวมทั้งเงื่อนไขต่อการเข้าร่วมรัฐบาลผสมต่อไปในอนาคต

สำหรับข้อพิจารณาถึงสภาวะการเจรจาต่อรอง เพื่อจัดตั้งรัฐบาลผสมในรูปแบบเช่นนี้ สามารถพิจารณาได้ดังนี้

(1) จำนวนคะแนนเสียงที่แต่ละพรรคได้รับจากผลการเลือกตั้ง มีผลต่อการจัดตั้งรัฐบาลบ้าง โดยมีระดับของความมากน้อยขึ้นอยู่กับผลแห่งคะแนนเสียง และฐานความสนับสนุนจากวุฒิสภา หรือบทบาททางการเมืองทหาร โดยในช่วงรัฐบาลยุคต้น ๆ ที่

มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอิสระ ๆ มักจะเข้าร่วมเป็นฐานในการให้การสนับสนุนรัฐบาล ซึ่ง
 ทั้งนี้ น่าจะ เพราะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอิสระไม่มีการรวมตัว เป็นกลุ่มก้อนจึงขาดพลังใน
 การเจรจาต่อรองนอกจากนี้ การพิจารณาพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลคำนึงถึงความสัมพันธ์
 ชิดชอบเป็นการส่วนตัวมากกว่า ฐานแห่งคะแนนเสียงที่ให้การสนับสนุนรัฐบาลที่มั่นคง เช่น
 พรรคธรรมาธิปัตย์ ในช่วงรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม พรรคเสรีธรรมในช่วงรัฐบาลพล
 เอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ และพรรคชาติประชาธิปไตย พรรคประชากรไทย พรรคราษฎร
 ในช่วงรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งทั้งนี้อาจเนื่องเพราะพรรคการเมืองเหล่านี้มี
 ความซื่อสัตย์ และไว้วางใจได้มากกว่าพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลอื่น ๆ

(2) ข้อจำกัดแห่งเงื่อนไขเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่แต่ละพรรคจะได้รับจากผล
การเลือกตั้งโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับตำแหน่งรัฐมนตรี มีน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับ
 ในช่วงที่รัฐบาล มิได้มีอิทธิพลจากฝ่ายทหารเข้าแทรกแซง ทั้งในด้านการจัดสรรตำแหน่ง
 ทางการเมืองในกระทรวงที่รับผิดชอบและในสัดส่วนที่เหมาะสม ซึ่งการจัดตั้งรัฐบาลในช่วง
 นี้จะมีความราบรื่นและปราศจากเงื่อนไขใด ๆ จากพรรคการเมืองร่วมรัฐบาล แต่จะมี
 ข้อเรียกร้อง และความขัดแย้งที่เพิ่มขึ้น ในภายหลังและก่อให้เกิดเป็นสภาพปัญหาภายใน
 คณะรัฐมนตรีและพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลตลอดระยะเวลาแห่งการบริหารงานของรัฐบาล
 เป็นการแสดงให้เห็นถึงการไม่ให้ความสำคัญต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ที่มาจากการเลือก
 ตั้ง และในด้านกลับกันก็เป็นความไม่รับผิดชอบต่อการบริหารประเทศ และจุดมุ่งหมายของ
 พรรคการเมืองนั้น ๆ ต่อการนำนโยบายไปสู่แนวทางการดำเนินงาน อย่างไรก็ตาม ในช่วง
 รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ทั้งสามช่วง บทบาทของพรรคการเมืองต่อเงื่อนไขดังกล่าว
 นี้มีมากขึ้น และเน้นย้ำให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นเป้าหมาย และเป้าหมายรองของพรรค
 พรรคการเมืองต่าง ๆ ในการเข้าร่วมจัดตั้งรัฐบาลผสม แม้จะมีสัดส่วนโควตาในตำแหน่ง
 ของนายกรัฐมนตรีบ้าง ก็มีเพียงเล็กน้อย โดยเฉพาะต่อการนำนโยบายเศรษฐกิจของพรรค
 การเมืองต่าง ๆ ไปสู่การปฏิบัติ

(3) ระดับของความแตกต่างระหว่างพรรคการเมืองต่าง ๆ ทั้งในด้านของ
ความขัดแย้งหรือการประนีประนอมระหว่างพรรคการเมือง เสียงข้างมากกับพรรคการเมือง

อื่น ๆ เป็นข้อที่มีความตรงกันข้ามกับข้อเท็จจริงในหลาย ๆ รัฐบาล กล่าวคือพรรคการเมืองที่มีความขัดแย้งกัน สามารถร่วมกันจัดตั้งรัฐบาลผสมได้ เช่น พรรคสหภูมิกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอิสระ อดีตสมาชิกพรรคเสรีนิยมคึกคัก ในช่วงรัฐบาลพลเอกถนอม กิตติขจร พรรคประชากรไทยกับพรรคประชาธิปัตย์ ในช่วงรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ชุดที่สองทั้ง ๆ ที่รัฐบาลมีแนวทางดำเนินการหรือทางเลือกในการจัดตั้งรัฐบาลผสมในรูปแบบอื่น ๆ ได้ แต่ถึงกระนั้นระดับของความแตกต่างในระหว่างพรรคการเมืองต่าง ๆ นี้ ส่วนใหญ่จะเป็นระดับของการประนีประนอม ในการร่วมจัดตั้งรัฐบาลผสมมากกว่าความขัดแย้ง ทั้งนี้ เพราะทุกพรรคการเมืองต่างก็มีความต้องการโอกาส ในการเข้าบริหารประเทศหรือโอกาสในการเข้าร่วมรัฐบาลทั้งสิ้น นอกจากนี้ เป็นที่แน่ชัดว่าการเข้าร่วมกับพรรคการเมือง ที่มีนโยบายไปทางสังคมนิยมจะไม่เกิดขึ้นและมีข้อที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ พรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งเป็นพรรคการเมืองที่มีคะแนนเสียง เป็นกลุ่มก้อนที่สุด ในขณะนั้นจะไม่ยินยอมในการเข้าร่วมรัฐบาลผสม กับการจัดตั้งรัฐบาลที่มีหัวหน้ารัฐบาลหรือผู้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมาจากบุคคลภายนอก ซึ่งเกี่ยวเนื่องจากคามมีอุดมการณ์ ของพรรคที่แตกต่างจากพรรคการเมืองอื่น ๆ แต่ก็ยกเว้นในช่วงรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ในช่วงหลังๆ ที่นโยบายของพรรคมีความเปลี่ยนแปลงไป

กล่าวโดยสรุป แนวโน้มของรูปแบบการจัดตั้งรัฐบาลผสม เช่นนี้มี เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ในการเมืองไทย ทั้งนี้ เพราะทหารยังคงเป็นสถาบันที่ความเข้มแข็งและมีบทบาทต่อการเมืองไทยเป็นอย่างมาก แต่จากการจัดตั้งรัฐบาลผสมพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ในสามช่วงที่ผ่านมา ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า ทหารมีความเข้าใจต่อบทบาททางการเมืองมากยิ่งขึ้น ดังที่เรียกกันว่า "ทหารประชาธิปไตย" มีความเข้าใจและเห็นถึงความสำคัญต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและพรรคการเมืองต่างๆ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและพรรคการเมืองต่างๆ ก็มีความเข้าใจต่อบทบาท ต่อการประนีประนอม และถือความสำคัญของการรวมตัวในระบบพรรค เพื่อเป็นพลังสำรอง รวมทั้งมีความยึดหยุ่นต่อสภาวะการณ์ทางการเมืองที่จะต้องอาศัยระยะเวลาเพื่อปลูกฝังให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจต่อการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่เน้นถึงความสำคัญของการมีพรรคการเมือง และรูปแบบวิธีการในการจัดตั้งรัฐบาลผสมที่จะต้องร่วมกันในการบริหารประเทศ

ประการที่สอง เป็นช่วงที่มีการปกครองโดยผู้นำที่มาจากฝ่ายพลเรือน และรัฐบาลจะคงอยู่ที่ โดยอาศัยฐานแห่งความสนับสนุนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จากพรรคการเมืองต่าง ๆ ซึ่งบทบาทของการจัดตั้งรัฐบาลผสมในช่วงนี้ พรรคการเมืองเลียงข้างมากมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการคาดค่านวณถึง "สูตร" ในการร่วมจัดตั้งรัฐบาลผสมกับพรรคการเมืองต่าง ๆ เพื่อแสวงหาแนวทาง ในการจัดตั้งรัฐบาลผสมเลียงข้างมากที่มั่นคงและในทางตรงกันข้ามพรรคการเมืองต่าง ๆ ก็มีบทบาทและผลต่อสภาวะการเจรจาต่อรองในการเข้าร่วมรัฐบาลผสมครั้งนี้โดยคำนึงถึง

(1) จำนวนคะแนนเสียงที่แต่ละพรรคได้รับผลการเลือกตั้ง ซึ่งพรรคการเมืองเลียงข้างมากจะพยายามแสวงหาความร่วมมือจากพรรคการเมืองต่าง ๆ เพื่อดำเนินการจัดตั้งรัฐบาลผสมในลักษณะที่ไม่มีพรรคการเมืองมากเกินไป และสามารถมีเลียงข้างมากเกินกว่าครึ่งในสภาผู้แทนราษฎรได้ โดยรูปลักษณะของรัฐบาลผสมที่เกิดขึ้น เมื่อพิจารณาถึงว่าจำนวนคะแนนเสียงแล้ว ส่วนใหญ่จะเป็นรัฐบาลผสมแบบมากพรรคที่มีคะแนนเสียงท่วมท้น ฉะนั้น จำนวนคะแนนเสียงของแต่ละพรรคการเมืองจึงมีความสำคัญและมีผลต่อการจัดตั้งรัฐบาลเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม จำนวนคะแนนเสียงที่มีไม่มากพรรคจนเกินไปนัก เช่นในช่วงรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ทั้งสองชุด ย่อมเป็นผลดีต่อการเจรจาต่อรองเพื่อจัดตั้งรัฐบาลผสม เห็นได้จากระยะเวลาในการเจรจาต่อรองที่มีขึ้นเพียงไม่กี่วันระหว่าง พรรคการเมืองร่วมรัฐบาล และสำหรับจำนวนคะแนนเสียง ในลักษณะ "เบี้ยหัวแตก" ที่ประกอบด้วยพรรคการเมืองมากพรรคจนเกินไป และจำเป็นจะต้องเจรจาต่อรองเพื่อจัดตั้งรัฐบาลผสมกับพรรคการเมืองมากมายหลายพรรคนั้น ย่อมไม่เป็นผลดีต่อรัฐบาลผสมที่จัดตั้งขึ้น ดังเช่น รัฐบาลผสม ม.ร.ว. เสถียร ปราโมช (21 กุมภาพันธ์ 2518 - 14 มีนาคม 2518) ที่ไม่สามารถเจรจาต่อรองกับพรรคการเมืองหลาย ๆ พรรคได้จึงต้องจัดตั้งรัฐบาลผสมเลียงข้างน้อย และรัฐบาลผสม ม.ร.ว. ศักดิ์ฤทธิ์ ปราโมช ที่ประสบปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลตลอดระยะเวลาในการบริหารงาน ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับผลการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2519 ปี พ.ศ. 2526 และปี พ.ศ. 2529 ที่มีพรรคการเมืองไม่มาก พรรคจนเกินไป และมีพรรคที่มีคะแนนเสียงเป็นกลุ่ม เป็นก้อนในจำนวนไม่กี่พรรค ย่อมก่อให้เกิดการเจรจาต่อรองเพื่อจัดตั้งรัฐบาลผสมที่สามารถคาดค่านวณถึง "สูตร" ในการจัดตั้ง

รัฐบาลผสมที่ง่ายกว่าและก่อให้เกิดรัฐบาลผสมที่มีเสถียรภาพมากกว่า

(2) ข้อจำกัดแห่งเงื่อนไขเกี่ยวกับผลประโยชน์ ที่แต่ละพรรคจะได้รับจาก ผลการเลือกตั้งโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับตำแหน่งรัฐมนตรี โดยพรรคการเมืองต่าง ๆ จะตกลง "เงื่อนไข" ในการเจรจาเพื่อเข้าร่วมในรัฐบาลผสม และผลสำเร็จของการเข้าร่วมรัฐบาลผสมได้หรือไม่นั้น ย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขดังกล่าวนี้เป็นสำคัญ รวมทั้งความ "เหมาะสม" ทั้งในสัดส่วนจำนวนตำแหน่งรัฐมนตรีและความสำคัญของกระทรวงที่รับผิดชอบ

ความฐานแห่งคะแนนเสียงของแต่ละพรรคด้วย เช่น รัฐบาล ม.ร.ว. เสถียรปราโมช (21 กุมภาพันธ์ 2518 - 14 มีนาคม 2518) พรรคประชาธิปัตย์ต้องประสบความล้มเหลวในการเจรจาตกลงเงื่อนไขในกระทรวงที่รับผิดชอบกับพรรคชาติไทย รัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (30 พฤษภาคม 2489 - 8 พฤศจิกายน 2489) พรรคแนวรัฐธรรมนูญ จำเป็นจะต้องตกลงเงื่อนไขเกี่ยวกับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีที่รับผิดชอบในสามกระทรวงกับพรรคสหชีพอีกหนึ่งครั้งหนึ่ง และรัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ต้องประสบกับปัญหาการขาดเสถียรภาพ เนื่องจากการจัดสรรตำแหน่งที่ไม่ "เหมาะสม" ทั้งในกระทรวงที่รับผิดชอบและสัดส่วนของตำแหน่งต่อฐานคะแนนเสียงในแต่ละพรรค (กรณีดังกล่าวนี้มักเกิดขึ้นในรัฐบาลที่มีผู้นำมาจากบุคคลภายนอก และมีใช้หัวหน้าพรรคการเมืองเสียงข้างมาก คือ ทั้งรัฐบาลที่มีผู้นำมาจากผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองและรัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นรัฐบาลที่มีหัวหน้ารัฐบาลหรือผู้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี มิใช่ผู้นำพรรคการเมืองเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎร และสำหรับผู้ศึกษาแล้วปัจจัยดังกล่าวในข้อนี้ นับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ เพราะหมายถึงการที่พรรคการเมืองนั้น ๆ จะสามารถนำนโยบายของพรรคการเมืองตนเองไปสู่การดำเนินการนโยบายในการบริหารประเทศได้สำเร็จหรือไม่เพียงไร ฉะนั้น คำกล่าวอ้างที่ว่า "นักการเมืองเรียกร้องและแสวงหาต่อตำแหน่งทางการเมืองจนเป็นเหตุก่อความวุ่นวายและขัดแย้งภายในคณะรัฐบาลนั้น ผู้ศึกษาคิดว่า แนวทางดังกล่าวต่อเงื่อนไขในการเจรจาต่อรองเพื่อเรียกร้องความรับผิดชอบในกระทรวงต่าง ๆ และรวมตลอดถึงการได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีในกระทรวงนั้น ๆ ต่างหาก ที่จะ เป็นแนวดำเนินการของการเจรจาต่อรองเพื่อจัดตั้งรัฐบาลผสม ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะในรูปรัฐบาลผสมที่พรรคการเมืองหนึ่งไม่สามารถจะเข้า

บริหารประเทศโดยลำพังและนำนโยบายของพรรคคนแต่เพียงพรรคเดียว เข้าบริหารประเทศได้ อนึ่ง เงื่อนไขที่สมคูลและการจัดสรรตำแหน่งที่เหมาะสม ย่อมก่อให้เกิดการจัดตั้งรัฐบาลผสมที่ปราศจากการต่อรองเงื่อนไขมาก และยังเป็นการจัดปัญหาข้อขัดแย้งพื้นฐานในระหว่างพรรคการเมืองต่าง ๆ ก่อให้เกิดรัฐบาลผสมที่มั่นคงและยั่งยืนได้

(3) ระดับของความแตกต่างระหว่างพรรคการเมืองต่าง ๆ ทั้งในด้านของ
ความขัดแย้งหรือการประนีประนอม ระหว่างพรรคการเมือง เสียข้งมากกับพรรคการเมืองอื่น ๆ มีทั้งในระดับของความขัดแย้ง และการประนีประนอม และเป็นผลต่อการจัดตั้งรัฐบาลผสมในหลาย ๆ รัฐบาล ในระดับการประนีประนอม เช่น ความร่วมมือระหว่างพรรคสหชีพกับพรรคแนวรัฐธรรมนูญและพรรคอิสระในรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ทั้งสองชุด ความร่วมมือระหว่างพรรคกิจสังคมกับพรรคประชาธิปไตยในรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในช่วงสุดท้าย ฯลฯ ในระดับของความขัดแย้ง เช่น ความขัดแย้งระหว่างพรรคประชาธิปไตยกับพรรคสหชีพและพรรคแนวรัฐธรรมนูญในช่วงรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ทั้งสองชุด ความขัดแย้งระหว่างพรรคประชาธิปไตย กับพรรคธรรมสังคมและพรรคสังคมนิยมในช่วงรัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช (21 กุมภาพันธ์ 2518 - 14 มีนาคม 2518) ความขัดแย้งระหว่างพรรคประชาธิปไตยกับพรรคกิจสังคม ในช่วงรัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช (21 เมษายน 2519 - 23 กันยายน 2519) ซึ่งความขัดแย้งในช่วงรัฐบาลที่มีผู้นำมาจากฝ่ายพลเรือนนี้ พรรคการเมืองเสียข้งมากจะสร้างข้อจำกัดที่ไม่ร่วมกับพรรคการเมืองดังกล่าว ซึ่งตรงกันข้ามกับในช่วงรัฐบาลที่มีผู้นำจากบุคคลภายนอกที่สามารถประสานการเข้าร่วมในรัฐบาลผสมของพรรคการเมืองดังกล่าวได้ เช่นการเข้าร่วมรัฐบาลผสมระหว่างพรรคสหภูมิ กับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอิสระ อดีตสมาชิกพรรคเสรีมนังคศิลาในช่วงรัฐบาลพลเอกถนอม กิตติขจร หรือการ เข้าร่วมรัฐบาลผสมระหว่างพรรคประชาธิปไตยกับพรรคประชากรไทย ในช่วงรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (30 เมษายน 2526 - 1 พฤษภาคม 2529) เป็นต้น นอกจากนี้ ในส่วนที่เกี่ยวกับระดับของความแตกต่างระหว่างพรรคการเมืองต่าง ๆ นี้มีข้อที่น่าพิจารณาประการหนึ่งคือ ไม่มี การเข้าร่วมรัฐบาลผสมกับพรรคการเมืองที่มีนโยบายไปในทางสังคมนิยมเลย แสดงให้เห็นว่าความแตกต่างในด้านนโยบายก็มีผลอย่างสำคัญต่อการจัดตั้งรัฐบาลผสม

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยทั้งสามประการนี้มีความเกี่ยวโยงและเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน ในการที่จะมีผลต่อการจัดตั้งรัฐบาลผสมในทุก ๆ รัฐบาล กล่าวคือ ผู้นำพรรคการเมือง เลียงข้างมาก และพรรคการเมืองต่าง ๆ จะต้องคำนวณถึงผลได้และผลเสียต่อบัณฑิตทั้ง สามประการในการ เข้าร่วมจัดตั้งรัฐบาลผสมกับพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่ง เพื่อ ก่อให้เกิดรัฐบาลผสม เลียงข้างมากที่มั่นคง และมีผลต่อความยั่งยืนของรัฐบาลในอนาคต อย่างไรก็ดี ในข้อเท็จจริงเราได้มีรูปรัฐบาลผสม เช่นนี้ เกิดขึ้นหลายครั้งในการ เมืองไทย แต่ก็มีได้มีสักรัฐบาลหนึ่งที่จะสามารถบริหารประเทศได้ เกินกว่าหนึ่งปี เลยและในปัจจุบันการ เข้าร่วมจัดตั้งรัฐบาลผสมก็ยังคง เป็นรูปแบบที่มีหัวหน้าคณะรัฐบาลมาจากบุคคลภายนอก ที่มี ฐานการสนับสนุนจากกลุ่มบุคคลในฝ่ายทหาร เป็นสำคัญการได้อำนาจในการปกครองประเทศ อย่างสมบูรณ์ในแต่ละครั้ง เกิดขึ้นด้วยความยากลำบากและในสถานการณ์ที่ต้องแลกด้วยเลือด และน้ำตาของบุคคลเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นช่วงเหตุการณ์ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ สองหรือในช่วงเหตุการณ์ภายหลังการนองเลือดในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 ฉะนั้น จึงเป็น ความหวังที่ว่าภายใต้การประคับประคองของคณะทหารและพรรคการเมืองต่าง ๆ ในช่วง ดังกล่าวนี้นี้ ทั้งคณะทหารและพรรคการเมืองจากพรรคการเมืองต่าง ๆ จะสามารถผ่านเหตุ การณ์และเรียนรู้ประสบการณ์ในการจัดตั้งรัฐบาลผสมที่จะต้องช่วยกัน เพื่อเป้าหมายในการ บริหารประเทศและมวลชนเป็นสำคัญ โดยในอนาคตอันใกล้นี้พรรคการเมืองต่าง ๆ จะ ได้ยินยอมและดำเนินการจัดตั้งรัฐบาลผสมที่มั่นคง และยั่งยืนภายใต้การนำของหัวหน้าพรรค การเมืองเลียงข้างมากอย่างแท้จริง

2. รูปรัฐบาลผสมหรือสภาพส่วนผสมของรัฐบาลผสม จำแนกออกได้เป็น 4 ลักษณะ คือ

(1) รัฐบาลผสมเลียงข้างน้อย หมายถึง รัฐบาลผสมที่เกิดจากความร่วมมือ ในการจัดตั้งรัฐบาลของพรรคการเมืองตั้งแต่ 2 พรรคขึ้นไป แต่ไม่สามารถที่จะรวบรวมคะแนน เลียงให้ เกินกว่าครึ่งของจำนวนสมาชิกรัฐสภา หรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมดได้

(2) รัฐบาลผสมแบบน้อยพรรค หมายถึง รัฐบาลผสมที่เกิดจากความร่วมมือ

ในการจัดตั้งรัฐบาลของพรรคการเมืองตั้งแต่ 2 พรรคขึ้นไป โดยในความร่วมมือดังกล่าวนี้ จะมีจำนวนพรรคที่เข้าร่วมในรัฐบาลผสมน้อยที่สุดที่จะให้ได้เสียงข้างมากในรัฐสภา หรือสภาผู้แทนราษฎร เพื่อจะได้มีได้แบ่งเฉลี่ยตำแหน่งทางการเมืองให้กับพรรคการเมืองส่วนเกินโดยไม่จำเป็น

(3) รัฐบาลผสมแบบมากพรรค หมายถึง รัฐบาลผสมที่เกิดจากความร่วมมือในการจัดตั้งรัฐบาลของพรรคการเมืองตั้งแต่ 2 พรรคขึ้นไป โดยในความร่วมมือดังกล่าวนี้ จะมีจำนวนพรรคการเมืองที่เข้าร่วมในรัฐบาลผสม เป็นจำนวนมากพรรค เกินกว่าการร่วมผสมในรัฐบาลผสมแบบน้อยพรรค โดยจะมีพรรคการเมืองส่วนเกินกว่าจำนวนคะแนนเสียงข้างมากในรัฐสภาหรือสภาผู้แทนราษฎร ทำให้ต้องแบ่งเฉลี่ยตำแหน่งทางการเมืองให้กับพรรคการเมืองส่วนเกินนั้น ๆ โดยไม่จำเป็น

(4) รัฐบาลผสมแบบมากพรรคที่มีคะแนนเสียงท่วมท้น หมายถึง รัฐบาลผสมที่เกิดจากความร่วมมือในการจัดตั้งรัฐบาลของพรรคการเมืองตั้งแต่ 2 พรรคขึ้นไป โดยในความร่วมมือดังกล่าวนี้จะมีพรรคการเมืองส่วนเกินกว่าจำนวนคะแนนเสียงข้างมากในรัฐสภาหรือสภาผู้แทนราษฎรเป็น จำนวนตั้งแต่ 2 พรรคขึ้นไป และมีคะแนนเสียงข้างมากอย่างท่วมท้น ทำให้ต้องแบ่งเฉลี่ยตำแหน่งทางการเมืองให้กับพรรคการเมืองส่วนเกินนั้น ๆ โดยไม่จำเป็นยิ่งขึ้นไปอีก

ในแนวความคิดของคอคคัลและนักวิชาการตะวันตกส่วนใหญ่รัฐบาลผสมแบบน้อยพรรค เป็นรูปรัฐบาลผสมที่ดีที่สุด และมีผลคือความยั่งยืนของรัฐบาลในอนาคตด้วย สำหรับรัฐบาลผสมแบบมากพรรคจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อระบบพรรคการเมืองนั้นๆ ขาดความมีเสถียรภาพ กล่าวคือ เป็นพรรคการเมืองที่มีประวัติไม่ยาวนานนัก การควบคุมสมาชิกของพรรคจึงไม่มีความเหนียวแน่น สมาชิกขาดวินัย อุดมการณ์ และขาดฐานความสนับสนุนจากมวลชน ทำให้ไม่อาจคาดคะเนจำนวนคะแนนเสียงในการเข้าร่วมรัฐบาลผสมของแต่ละพรรคได้อย่างถูกต้องและแน่นอน ทั้งนี้เพราะพรรคการเมืองอาจไม่สามารถควบคุมสมาชิกของพรรคได้ และต่างพรรคกันก็ไม่มีคามมั่นใจหรือไว้วางใจในแต่ละพรรคที่จะมาร่วมเป็นรัฐบาลซึ่งข้อคิด

เห็นดังกล่าวสอดคล้องกับข้อเท็จจริงของระบบพรรคการเมืองในการเมืองไทยที่พรรคการเมืองส่วนใหญ่แต่ละพรรคจะมีการจัดตั้งขึ้นก่อนการเลือกตั้งไม่นานนักและก็จะยุบเลิกไปเมื่อบุคคลผู้ให้ความสนับสนุนพรรคหรือรัฐบาลนั้น ๆ ต้องสิ้นสุดลง เช่น พรรคสหชีพ พรรคแนวรัฐธรรมนูญในสมัยพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ พรรคสหภูมิในสมัยรัฐบาลพลเอกกณอม กิตติขจร พรรคเสรีธรรม ในสมัยรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นต้น ประกอบกับสมาชิกผู้สังกัดในพรรคการเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ก็กระทำตนเป็นเสมือนบุคคลผู้สามารถย้ายพรรคหรือย้ายแนวความคิดและอุดมการณ์ของตนเองได้ตลอดเวลา ในแต่ละช่วงยุคของรัฐบาล ดังนั้น รัฐบาลผสมที่จะเกิดขึ้นในการเมืองไทย ก็น่าจะได้แก่รัฐบาลผสมแบบมากโดยเฉพาะรัฐบาลผสมแบบมากพรรคที่มีคะแนนเสียงอย่างท่วมท้น ซึ่งทั้งคอคคัลและนักวิชาการตะวันตกส่วนใหญ่ลงความเห็นว่าเป็นรัฐบาลผสมที่ขาดความยั่งยืน ทั้งนี้เพราะความยั่งยืนของรัฐบาลผสม เกี่ยวพันถึงสภาพส่วนผสมของรัฐบาลผสมด้วย

ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้ดูเหมือนจะเป็นข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในการเมืองไทยในแทบทุกช่วงรัฐบาลและเป็นข้อยืนยันให้ เห็นว่าสมมุติฐานต่อแนวความคิดดังกล่าวนี้ความถูกต้อง แต่หากเป็นเช่นนั้นแล้วเราก็คงอาจสรุปได้ว่ารัฐบาลผสมในการเมืองไทยขาดความยั่งยืนอย่างแน่นอนในทุก ๆ รัฐบาล อย่างไรก็ตาม บราวน์กับคณะได้ให้ข้อคิดเห็นในทางตรงกันข้ามโดย เขาได้แยกความยั่งยืนของรัฐบาลผสมออกจากสภาพส่วนผสมของรัฐบาลผสมที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบความหมายของคอคคัลและนักวิชาการตะวันตกอื่น ๆ และลูเบิร์ตก็ได้ชี้ให้เราเห็นเพิ่มเติมแล้วว่ารัฐบาลผสมแบบมากพรรคก็ได้ขาดความยั่งยืนเสมอไป ทั้งนี้เพราะเป็นแนวทางการจัดตั้งรัฐบาลผสมในรูปแบบหนึ่งที่พรรคการเมืองเสียงข้างมาก โดยเฉพาะหัวหน้าพรรคการเมืองเสียงข้างมากที่จะถูกคาดการณ์ได้ว่าจะ เป็นผู้นำของรัฐบาลผสมต่อไปในอนาคต มีความต้องการที่จะจัดตั้งรัฐบาลผสมที่มั่นคงและสามารถครอบงำเหนือพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลอื่น ๆ ในส่วนที่เกี่ยวกับนโยบายในการบริหารประเทศได้ และมีต้องพะวักพะวนต่อความขัดแย้งกับพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่ง เนื่องจากการออกจากรัฐบาลของพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่งมิได้ เป็นผลทำให้รัฐบาลต้องสิ้นสุดลงรวมทั้ง เป็นการจำกัดบทบาทของพรรคการเมืองฝ่ายค้านไปในตัวด้วย และจากข้อสรุปจากผลการศึกษารูปของรัฐบาลผสมในการเมืองไทยนั้น รัฐบาลผสมในการเมืองไทยเป็น

รัฐบาลผสมแบบมากพรรคที่มีคะแนนเสียงท่วมท้นแทบทั้งสิ้นซึ่งเรามีอาจสงสัยในประสบการณ์และความรู้ความเข้าใจต่อระบบการเมืองและพรรคการเมืองต่างๆ ของบรรดาผู้นำรัฐบาลในแต่ละช่วง ฉะนั้น จึงน่าเป็นที่แน่นอนแล้วว่ารูปรัฐบาลผสมที่ดีที่สุดในการเมืองไทยขณะนี้ ได้แก่ รูปรัฐบาลผสมแบบมากพรรคที่มีคะแนนเสียงท่วมท้น โดยผู้นำรัฐบาลนี้อาจจะมาจากบุคคลภายนอก เช่น พลเอกถนอม กิตติขจร พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ หรือมาจากหัวหน้าพรรคการเมืองเสียงข้างมากเช่น ม.ร.ว. เสณีย์ ปราโมช ต่างก็มีความไม่พอใจและไว้วางใจในแต่ละพรรคการเมืองที่ร่วมรัฐบาล รวมทั้งมีความต้องการที่จะครอบงำนโยบายเหนือพรรคการเมืองทั้งหลายและจำกัดบทบาทของพรรคการเมืองฝ่ายค้านด้วย ทั้ง ๗ สถานการณ์ในขณะนั้นสามารถที่จะดำเนินการจัดตั้งรัฐบาลผสมแบบน้อยพรรคได้ อนึ่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา ประเทศไทยมีพรรคการเมืองที่ผ่านการเลือกตั้งอย่างยาวนานไม่ต่ำกว่า 5 ครั้ง และเป็นพรรคการเมืองที่มีคะแนนเสียงเป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นจำนวนถึง 3 พรรคแล้ว ได้แก่ พรรคประชาธิปัตย์ พรรคชาติไทย และพรรคกิจสังคม ประกอบกับมีพรรคการเมืองที่ผ่านการเลือกตั้งมาแล้วไม่ต่ำกว่า 3 ครั้งอีกเป็นจำนวนมาก วิวัฒนาการของพรรคการเมืองดังกล่าว ความยั่งยืนในระดับหนึ่งของรัฐบาลผสม ในช่วงปัจจุบันน่าที่จะเป็นจุดต่อเชื่อมของพัฒนาการในระบบพรรคการเมือง และนำไปสู่การจัดตั้งพรรคการเมืองที่มีเสถียรภาพ ที่จะ เป็นผลทำให้ก่อรูปแบบของการจัดตั้งรัฐบาลผสมแบบน้อยพรรคที่ยั่งยืนตามแนวความคิดของนักวิชาการท่านต่าง ๆ ได้ในอนาคต นอกจากนี้ บทเรียนจากประสบการณ์ได้ให้ข้อคิดเห็นที่เพิ่มเติมหลายประการ แม้จะยังไม่อาจเป็นข้อสรุปที่แน่ชัดได้ ดังนี้

(1) รูปรัฐบาลผสมเสียงข้างน้อยไม่มีความยั่งยืนแต่อย่างใด ซึ่งเห็นได้จากความล้มเหลวในการแถลงนโยบาย เพื่อขอความไว้วางใจจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของรัฐบาล ม.ร.ว. เสณีย์ ปราโมช (21 กุมภาพันธ์ 2518 - 14 มีนาคม 2518) พรรคการเมืองที่มีได้เข้าร่วมรัฐบาล และได้ผลประโยชน์ตอบแทนในด้านอื่น เช่น ตำแหน่งทางการเมือง ฯลฯ จะมิยอมให้ความร่วมมือและสนับสนุนรัฐบาลนั้น ๆ

(2) รูปรัฐบาลผสมแบบน้อยพรรคที่มีพรรคการเมืองเข้าร่วมในการจัดตั้งรัฐบาลเป็นจำนวนมากหลายพรรคและมีลักษณะของคะแนนเสียงแบบเบี้ยหัวแตก ที่ประ

กอบด้วยพรรคการเมืองเล็กพรรคการเมืองน้อยจำนวนมาก จะมีผลต่อความยั่งยืนของรัฐบาลผสมในอนาคต ทำให้รัฐบาลขาดเสถียรภาพและความมั่นคง ทั้งนี้เพราะรัฐบาลจำเป็นจะต้องใช้ตำแหน่งรัฐมนตรีและผลประโยชน์อย่างอื่น เป็นการตอบแทนมากมายเกินไปและไม่ทั่วถึง จึงทำให้ไม่สามารถก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่ทุกฝ่ายได้ง่ายนักและยังเป็นการยากต่อการคาดคะเนถึงความสนับสนุนของพรรคการเมืองต่าง ๆ อีกด้วย ซึ่งรูปรัฐบาลผสมในกรณีนี้ได้แก่ รัฐบาลผสม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (17 มีนาคม 2518 - 12 มกราคม 2519)

(3) รูปรัฐบาลผสมที่ประกอบด้วยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอิสระจำนวนหนึ่งจะสร้างความวุ่นวายและข้อขัดแย้งขึ้นภายในรัฐบาลผสมนั้น ๆ และมีอาจคาดคะเนจำนวนคะแนนเสียงที่แน่ชัดได้ ทั้งนี้ เพราะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอิสระเหล่านี้มิได้มีการรวมตัวกัน เป็นกลุ่มก้อน และมีการดำเนินนโยบายทางการเมืองก็เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ตอบแทนเพียงอย่างเดียว ซึ่งก่อเป็นข้อเรียกร้องอยู่เสมอ และเมื่อไม่ได้ตามข้อเรียกร้องนั้นก็มักก่อความวุ่นวายที่เป็นผลกระทบต่อเสถียรภาพของรัฐบาลตลอดเวลาซึ่งรูปรัฐบาลผสมในกรณีนี้ได้แก่ รัฐบาลผสมจอมพล ป.พิบูลสงคราม (8 เมษายน 2491 - 23 มิถุนายน 2492) (25 มิถุนายน 2492- 29 พฤศจิกายน 2494) รัฐบาลผสมพลเอกถนอม กิตติขจร (1 มกราคม 2501 - 20 ตุลาคม 2501) และรัฐบาลผสมพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (12 พฤษภาคม 2522 - 3 มีนาคม 2523) เป็นต้น

(4) รูปรัฐบาลผสมที่มีผู้นำรัฐบาลมาจากบุคคลภายนอก โดยเฉพาะบุคคลผู้มีฐานความสนับสนุนจากฝ่ายทหาร จะมีความยั่งยืนกว่ารูปรัฐบาลผสมที่มีผู้นำรัฐบาลมาจากหัวหน้าพรรคการเมืองเสียงข้างมาก ซึ่งข้อคิดเห็นนี้เปรียบเทียบได้จากบรรทัดฐานของอายุแห่งการดำรงตำแหน่งของรัฐบาลแต่ละรัฐบาลและเหตุผลดังกล่าว จากการศึกษาถึงการสิ้นสุดของรัฐบาลผสมในแต่ละช่วงจะพบว่าอิทธิพลจากฝ่ายทหารเป็นตัวแปรอย่างสำคัญต่อการสิ้นสุดของรัฐบาลผสม โดยตัวแปรดังกล่าวจะเกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อรัฐบาลที่มีผู้นำมาจากฝ่ายพลเรือนโดยตรง เพราะไม่สามารถควบคุมได้ ส่วนในกรณีที่รัฐบาลมีผู้นำมาจากบุคคลในฝ่ายทหาร ตัวแปรดังกล่าวสามารถขลอการเกิดขึ้นได้หากตัวแปรอื่น ๆ ยังคงอยู่ในสภาพที่ใหม่เป็นผลกระทบต่อรัฐบาล

(5) ไม่ว่าจะมีการจัดตั้งรูปแบบของรัฐบาลผสมในลักษณะเช่นไร ความสำคัญของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้ง นับเป็นพื้นฐานแห่งความยั่งยืนของรัฐบาลผสมทุกรัฐบาล ทั้งนี้โดยคำนึงถึงความเหมาะสม "ในการแบ่งเจดีย์อรรถประโยชน์ต่าง ๆ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับตำแหน่งทางการเมืองในระหว่างพรรคการเมืองร่วมรัฐบาล และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร" กล่าวคือ การจัดตั้งรูปแบบของรัฐบาลผสมเช่นไรก็ตาม โดยเฉพาะในกรณีที่ผู้นำรัฐบาลมีฐานความสนับสนุนจากวุฒิสภา พุทธิสภาหรือสภาผู้แทนราษฎร ประเภท 2 รัฐบาลจะมีเสียงข้างมากอย่างมั่นคงทั้งจากสภาผู้แทนราษฎร และสมาชิกสภาสูงดังกล่าว แต่รัฐบาลในรูปแบบเช่นนี้ก็ต้องประสบกับปัญหาความแตกแยกและขัดแย้งกันเองภายในคณะรัฐบาล ซึ่งมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการจัดสรรตำแหน่งทางการเมืองที่ไม่เหมาะสมในระหว่างพรรคการเมืองร่วมรัฐบาล และในระหว่างสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกับบุคคลภายนอกในฐานะผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ โดยการจัดสรรตำแหน่งดังกล่าว ได้ผิดต่อหลักเกณฑ์ของการร่วมกิจกรรมทางการเมืองของบรรดาพรรคการเมืองต่าง ๆ และเป็น การไม่ให้ความสำคัญต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้ง ที่มีความต้องการจะนำนโยบายของตนเองไปสู่แนวทางการบริหารประเทศ และรวมตลอดถึงการจัดตั้งรัฐบาล เสียงข้างน้อยในสภาผู้แทนราษฎรของรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ นอกจากนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับรัฐบาลผสมพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในแต่ละช่วงจะเห็นได้ว่า แม้รัฐบาลจะมีอุปสรรคในการบริหารประเทศบ้างแต่ก็สามารถอยู่รอดมาได้เป็นระยะเวลาที่ยาวนานกว่ารัฐบาลชุดอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะรัฐบาลพลเอกเปรม ได้ให้ความสำคัญต่อพื้นฐานอำนาจของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากพรรคการเมืองต่าง ๆ ที่เป็นตัวแทนของประชาชนมากกว่า ฐานอำนาจอื่น ๆ และมีการรวมกลุ่มกันระหว่างพรรคการเมืองใหญ่เพียงไม่กี่พรรคในลักษณะของรัฐบาลผสม เสียงข้างมากที่มีคะแนนเสียงท่วมท้นโดยมีการแบ่งเจดีย์ตำแหน่งที่นั่งในคณะรัฐมนตรีด้วยความเหมาะสมมากกว่าในรูปแบบและรัฐบาลอื่น ๆ ฉะนั้น ผู้นำรัฐบาลใน รัฐบาลผสมแต่ละรัฐบาลจะต้องมีความ เป็นกลางและเป็นธรรมในระหว่างพรรคการเมือง ที่ร่วมรัฐบาลที่รวมถึงความเหมาะสมในด้านสัดส่วนของจำนวนตำแหน่งรัฐมนตรีใน แต่ละพรรคความสำคัญของกระทรวงต่าง ๆ ตลอดจนการกระทำของผู้นำรัฐบาล ในระหว่าง การบริหารประเทศ

3. สภาพความขัดแย้งภายในรัฐบาลผสม ที่ก่อให้เกิดความไร้เสถียรภาพในแทบทุก ๆ รัฐบาลนั้น ส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งที่เกิดจากผลประโยชน์มากกว่าความขัดแย้งอื่น ๆ โดยเฉพาะในด้านการจัดสรรตำแหน่งทางการเมืองที่ไม่เหมาะสมดังกล่าวแล้ว สำหรับประเด็นความขัดแย้งในเรื่องอื่น ๆ เช่น ในเรื่องของนโยบาย การปฏิบัติงาน และความขัดแย้งส่วนบุคคลนั้น ในเรื่องของนโยบาย โดยเหตุที่พรรคการเมืองไทย แต่ละพรรคมีอุดมการณ์ทางการเมืองไม่แตกต่างกัน หลักการกว้าง ๆ ในนโยบายของพรรคการเมืองแต่ละพรรค จึงมีความแตกต่างกันไม่มากนักปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับนโยบายในการบริหารประเทศจึงไม่น่าจะเกิดขึ้นประกอบกับการบริหารประเทศนโยบายส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นมาจากข้าราชการประจำ ซึ่งเป็นผู้รวบรวมข้อมูลทั้งประเทศไว้ และหากเป็นนโยบายใหม่ที่มีผลกระทบต่อประชาชนรัฐบาลแต่ละรัฐบาลก็มักรอฟังความคิดเห็นของประชาชนเสมอในเรื่องความขัดแย้งเกี่ยวกับการปฏิบัติงานหรือการปฏิบัติตามนโยบายนั้น จากผลการศึกษาที่มีความกระทบกระทั่งกันอยู่เสมอ แต่ก็ไม่ใช่เป็นปัญหาใหญ่จนกระทบถึงเสถียรภาพของรัฐบาลมากนัก ซึ่งหลักการแบ่งแยกงานและความรับผิดชอบ โดยให้พรรคการเมืองหนึ่งพรรคการเมืองใดรับผิดชอบงานเฉพาะกระทรวง เลขก็อาจเป็นวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ สำหรับความขัดแย้งในเรื่องส่วนตัวนั้น เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในทุกรัฐบาล ซึ่งจำเป็นจะต้องอาศัยการประนีประนอมและความสามารถของผู้นำในการแก้ไข อย่างไรก็ตาม สำหรับความขัดแย้งและแตกแยกภายในคณะรัฐบาล ที่มักเป็นข้ออ้างกล่าวโทษรัฐบาลผสมว่ามีความไร้เสถียรภาพอยู่เสมอ นั้น หากพิจารณาถึงสาเหตุแห่งความขัดแย้งดังกล่าว โดยเฉพาะในด้านที่เกี่ยวกับผลประโยชน์และตำแหน่งทางการเมืองแล้ว จะเห็นได้ว่า ต่างมีปัจจัยแทรกเสริมที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งเสมอ และเราสามารถเห็นรูปแบบของความขัดแย้งนี้ตั้งแต่เริ่มการจัดตั้งรัฐบาลตั้งได้กล่าวแล้ว เช่น ในช่วงรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ก็เพราะการเข้าสู่อำนาจที่ผิดรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของจอมพล ป. จึงทำให้จอมพล ป. ต้องพยายามประสานประโยชน์ในระหว่างสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเสมอ ทั้งนี้เพราะจอมพล ป. ไม่มีฐานสนับสนุนที่พรรคการเมืองใดเลย นอกจากนี้ ในการแบ่งเฉลี่ยตำแหน่ง รัฐมนตรี จอมพล ป. ก็แบ่งสัดส่วนให้อย่างไม่เหมาะสม ทั้งในด้านอัตราส่วนระหว่างโควตาส่วนตัวของจอมพล ป. กับพรรคการเมืองต่าง ๆ และระหว่างพรรคการเมืองด้วยกัน รวมตลอดถึงความสำคัญของกระทรวงที่จะให้แต่ละพรรครับผิดชอบ ในช่วงพลเอกถนอมก็เช่นกัน การ

เข้าสู่อำนาจของพลเอกถนอม ก็โดยการรัฐประหารล้มรัฐบาลจอมพล ป. ก่อให้เกิดเงื่อนไข แก่สมาชิกสภาผู้แทนประเภท 1 ในการตั้งข้อเรียกร้อง และทั้ง ๆ ที่รัฐบาลพลเอกถนอม สามารถคงอยู่ได้อย่างมั่นคงโดยอาศัยจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 1 อีกเพียง เล็กน้อย และมีพรรคสหภูมิซึ่งประกาศเจตนารมณ์ ในการให้ความสนับสนุนอยู่แล้ว แต่ จอมพลสฤษดิ์ ซึ่งเป็นผู้นำทางการเมืองที่มีอำนาจในช่วงนั้น กลับรวบรวมสมาชิกสภาผู้แทน ราษฎรประเภท 1 ที่เห็นแนวโน้มได้ว่าจะต้องขัดแย้งกันมารวมกัน และตัวจอมพลสฤษดิ์เอง กลับหลีกเลี่ยงไม่ยอมรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยสนับสนุนให้พลเอกถนอม ซึ่งไม่มีอำนาจ ทางการเมืองที่แท้จริง เข้าดำรงตำแหน่งแทน สภาพความขัดแย้งและแตกแยกจึงได้เกิดขึ้น และพลเอกถนอมก็ไม่อาจจัดการกับปัญหาดังกล่าวได้ หรือในช่วงรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีด้วยเหตุผลนอกจากการเป็นรูปรัฐบาลผสมที่มีพรรคการเมืองมากพรรคเกินไปแล้ว การแบ่งสัดส่วนจำนวนรัฐมนตรีที่ไม่เหมาะสม ทั้งในอัตราส่วนและความสำคัญของกระทรวง ที่รับผิดชอบ ก็เป็นสาเหตุของความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ดังนั้น หากเราปล่อยให้ระยะเวลา เป็นเครื่องกำหนด และให้มีการดำเนินการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เต็มรูปแบบคิด ค่อกันไป โดยรัฐบาลมีผู้นำที่มีความสามารถและเห็นความสำคัญของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ที่มาจากประชาชน เชื่อได้ว่า ความขัดแย้งดังกล่าวจะลดลง และไม่ก่อให้เกิดความ ระส่ำระสายเช่นในช่วงดังกล่าว ฉะนั้น คำกล่าวดังกล่าวจึงน่าจะมีมูลเหตุแห่งความเป็นจริงที่ น้อยมาก

4. ผู้นำรัฐบาลผสม มีส่วนสำคัญต่อการจัดตั้งรัฐบาลผสม นอกเหนือจากปัจจัย ต่อสมมุติฐานทั้ง 3 ประการที่ได้กล่าวแล้ว โดยในเบื้องต้นจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ผู้นำ รัฐบาลในประเทศไทยจะเป็นบุคคลผู้มีชื่อเสียง และเป็นที่ยอมรับในหมู่ประชาชน และ ในวงราชการ ดังเช่น พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ หัวหน้าพรรคแนวรัฐธรรมนูญ ที่ เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีมาแล้วหลายสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หัวหน้าพรรคกิจ ลังคม ที่มีจำนวนคะแนนเสียงเพียง 18 เสียง แต่สามารถดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ ก็เพราะพรรคการเมืองอื่น ๆ ในช่วงนั้นขาดผู้นำที่จะสามารถเป็นที่ยอมรับทั้งในสมาชิก สภาผู้แทนราษฎรจากพรรคการเมือง ต่าง ๆ ประชาชน และวงราชการ นอก

จากนี้ บุคคลในฝ่ายทหารที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในแต่ละรัฐบาลต่างก็เป็นบุคคลผู้มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับทั้งสิ้น ดังเช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ และพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ โดยเฉพาะพลเอกเปรม ในช่วงปัจจุบันที่ผ่านมา 3 ช่วง ยิ่งแสดงให้เห็นว่าในบรรดาพรรคการเมืองต่าง ๆ หัวหน้าพรรคการเมืองมิได้เป็นบุคคลเป้าหมายในการช่วงชิงตำแหน่ง นายกรัฐมนตรีเลยแม้แต่น้อย โดยเฉพาะในครั้งหลังสุด นายพิชัย รัตตกุล หัวหน้าพรรคประชาธิปไตย พรรคการเมืองเสียงข้างมากในขณะนั้น ก็ปฏิเสธต่อตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งในข้อเท็จจริงพรรคการเมืองต่าง ๆ ยกเว้นพรรคกิจสังคม ในช่วงปี 2518 ก็มิได้เคยประกาศสนับสนุนหัวหน้าพรรคของตนเองเป็นนายกรัฐมนตรีเลย ทั้งในก่อนการเลือกตั้ง และภายหลังการเลือกตั้งแล้ว จึงอาจสรุปได้ว่าบทบาทของผู้นำรัฐบาลมีส่วนสำคัญประการหนึ่งในด้านการจัดตั้งรัฐบาลผสมในการเมืองไทย

5. อิทธิพลจากภายนอกต่อการจัดตั้งรัฐบาลผสม เป็นข้อที่น่าพิจารณาอย่างยิ่งสำหรับการจัดตั้งรัฐบาลผสมในการเมืองไทย ทั้งนี้ เพราะสมมุติฐานข้อปัจจัย 3 ประการในการจัดตั้งรัฐบาลผสม ดังกล่าวข้างต้น มิได้มีผลต่อการจัดตั้งรัฐบาลผสมโดยอิสระรัฐบาลผสม 3 ยุค เหตุการณ์ คือ ยุครัฐบาลพลเรือนภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ยุคเริ่มแรกรัฐบาลทหารภายใต้รัฐธรรมนูญ และยุครัฐบาลทหารภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม (ยุคปัจจุบัน) โดยในยุครัฐบาลพลเรือนภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จะเห็นได้ว่าบทบาทของนายปรีดี พนมยงค์ ต่อการจัดตั้งรัฐบาลผสม มีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้พรรคสหชีพ และพรรคแนวรัฐธรรมนูญเข้าร่วมจัดตั้งรัฐบาลผสม และนายปรีดี ยังเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลทางการเมืองเป็นอย่างมากในขณะนั้น ด้วย สำหรับในยุคเริ่มแรกรัฐบาลทหารภายใต้รัฐธรรมนูญ อิทธิพลของฝ่ายทหาร หรือคณะรัฐประหารมีส่วนในการบีบบังคับให้รัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ ต้องลาออก และก่อให้เกิดรัฐบาลผสมที่เป็นการรวมตัวกันในระหว่างพรรคการเมืองที่เหลือทั้งหมด รวมทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางส่วนจากพรรคประชาธิปไตยด้วย ในรัฐบาลพลเอกถนอม กิตติขจร ก็เห็นได้อย่างชัดเจนถึงการเข้าร่วมพรรคชาติสังคม ของสมาชิกสภาผู้แทนประเภท 2 ที่มาจากการแต่งตั้งและส่วนใหญ่เป็นบุคคลในคณะทหาร รวมถึงตลอดถึงบทบาทของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในฐานะหัวหน้าพรรคชาติสังคมในขณะนั้น สำหรับในยุครัฐบาลทหารภายหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม (ยุคปัจจุบัน) บทบาทของวุฒิสมาชิก

ต่อการสนับสนุนพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ความเคลื่อนไหวของฝ่ายทหารต่อการสนับสนุน พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นเครื่องชี้ได้เป็นอย่างดีถึงอิทธิพลจากคณะทหาร มีส่วนอย่าง สำคัญต่อการจัดตั้งรัฐบาลผสม ซึ่งจากประเด็นดังกล่าวนี้ น่าจะทำให้พรรคการเมืองต่าง ๆ ไม่มีความ เป็นอิสระในการจัดตั้งรัฐบาลผสมดังจะเห็นได้จากผู้นำรัฐบาลหรือนายกรัฐมนตรี ที่มาจากบุคคลภายนอก ในฝ่ายทหาร หรือมิใช่หัวหน้าพรรคการเมืองเสียงข้างมากที่สมควร จะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี สมมุติฐานทั้ง 3 ประการในรัฐบาลผสม ดังกล่าว จึงมิได้มี ผลต่อการจัดตั้งรัฐบาลผสมอย่างสมบูรณ์

6. การสิ้นสุดของรัฐบาลผสม มีทั้งความสิ้นสุด ของรัฐบาลผสมที่เป็นผล โดยตรงมาจากสภาพของการเข้าร่วมรัฐบาลผสม ได้แก่ สภาพความขัดแย้งระหว่างพรรค การเมืองร่วมรัฐบาล และปัจจัยที่มาจากสาเหตุภายนอกอื่น ๆ โดยผลจากการศึกษาทำให้ ได้ตัวแปรที่มีความเกี่ยวเนื่องกับการสิ้นสุดของรัฐบาลผสม 4 ตัวแปร และตัวแปรต่าง ๆ แม้จะมีความเกี่ยวข้องกันบางกรณี แต่ให้ค่าเป็นตัวแปรอิสระที่มีบทบาทแตกต่างกัน กัน ซึ่งตัวแปรตัวใดตัวหนึ่งต่างก็เป็นผลต่อการสิ้นสุดของรัฐบาลผสมในแต่ละช่วงได้ทั้งสิ้น นอกจากนี้ ตัวแปรดังกล่าวทั้ง 4 ได้สอดคล้องกับข้อสมมุติฐานทางการศึกษาที่ตั้งไว้ ดังนี้

(1) ความขัดแย้งระหว่างพรรคการเมือง และสมาชิกพรรคการเมืองที่เข้าร่วมจัดตั้งรัฐบาลผสม อันเป็นความขัดแย้งเกี่ยวกับนโยบาย และความขัดแย้ง ในด้านผลประโยชน์ เป็นปัจจัยที่มีความเกี่ยวเนื่องกับความเป็นรัฐบาลผสมโดยตรง ทั้งนี้ เพราะรัฐบาลผสมย่อมเกิดจากความร่วมมือระหว่างพรรคการเมืองต่าง ๆ และปัจจัยดังกล่าวในข้อนี้ยังเป็นบ่อเกิดแห่งคำกล่าวอ้างที่กล่าวถึงความไม่มีเสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐบาลผสมอีกด้วย ซึ่งจากผลการศึกษาพบว่าปัจจัยดังกล่าวเป็นผลโดยตรงต่อการสิ้นสุดของรัฐบาลผสมในหลาย ๆ รัฐบาล เช่น รัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (23 สิงหาคม 2489 - 30 พฤษภาคม 2490) รัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (17 มีนาคม 2518 - 12 มกราคม 2519) รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (21 เมษายน 2519 - 23 กันยายน 2519) รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (3 มีนาคม 2523 - 29 เมษายน 2526) และ (30 เมษายน 2526 - 1 พฤษภาคม 2529) และก็เป็นเหตุผลสนับสนุนต่อการ

สิ้นสุดของรัฐบาลผสมในอีกหลาย ๆ รัฐบาลเช่นกัน เช่น รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (25 มิถุนายน 2492 - 29 พฤศจิกายน 2494) รัฐบาลพลเอกถนอม กิตติขจร (1 มกราคม 2501 - 20 ตุลาคม 2501) และรัฐบาล ม.ร.ว. เสียมี่ ปราโมช (25 กันยายน 2519 - 5 ตุลาคม 2519) ดังนั้น บัจจยั้งกล่าว ในข้อนี้จึงน่าจะเป็น ข้อคิดของนักการเมืองและพรรคการเมืองต่าง ๆ ในการเข้าร่วมจัดตั้งรัฐบาลผสมต่อไป อย่างไรก็ดี มูลเหตุที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในข้อนี้ในหลาย ๆ ประการ เกิดขึ้นจากสภาพ การจัดสรรตำแหน่งทางการเมืองที่ไม่เหมาะสม โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องตำแหน่งรัฐมนตรี และการมอบหมายความรับผิดชอบในกระทรวงที่มีความขัดแย้งกัน จึงน่าจะมีการแสวงหามาตรการที่จะแก้ไขสภาพปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นนี้ได้

(2) อิทธิพลของกองทัพ เป็นผลโดยตรงต่อทุกรัฐบาลที่ก่อให้เกิดการ สิ้นสุดของรัฐบาลผสมโดยมีลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น ความไม่พอใจต่อการสูญเสียประโยชน์ และเกียรติภูมิ รวมทั้งต่อสภาพบ้านเมืองที่ขาดความมั่นคงทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ได้แก่ รัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (30 พฤษภาคม 2490 - 8 พฤศจิกายน 2490) และรัฐบาล ม.ร.ว. เสียมี่ ปราโมช (25 กันยายน 2519 - 5 ตุลาคม 2519) ความปรารถนาเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในการบริหารประเทศโดยตรง ได้แก่ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (25 มิถุนายน 2492-9 พฤศจิกายน 2494) และการเข้าแทรกแซงต่อผลการตัดสินใจของรัฐบาลหรือผู้นำรัฐบาล ได้แก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (17 มีนาคม 2518 - 12 มกราคม 2519) รัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (12 พฤษภาคม 2522 - 3 มีนาคม 2523) รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (3 มีนาคม 2523 - 29 เมษายน 2526) และ (30 เมษายน 2526 - 1 พฤษภาคม 2529) ซึ่ง บัจจยั้งกล่าวนี้เป็นบัจจยั้งภายนอกที่เป็นผลกระทบต่อการสิ้นสุดของรัฐบาลผสมอย่างมีความ สำคัญที่สุด แม้กระทั่งในปัจจุบันนี้ คณะทหารโดยเฉพาะทหารบกก็ยังคงเป็นสถาบันที่มีผลต่อ การเมืองการปกครองของไทย และถือ เป็นฐานอำนาจหนึ่งทั้งต่อการจัดตั้งและความยั่งยืน ของรัฐบาลผสม

(3) ผลกระทบต่อเหตุการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่มีความสำคัญและความสามารถของรัฐบาลในการแก้ไขปัญหาโดยแยกพิจารณาได้ 2 กรณี คือ เหตุการณ์ในช่วงภาวะวิกฤตหรือ เหตุการณ์สำคัญที่เป็นผลกระทบต่อประชาชนและส่งผลถึงรัฐบาล เช่น เหตุการณ์ในช่วงสภาวะภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เหตุการณ์ภายหลังการนองเลือด 14 ตุลาคม 2516 ภายใต้ยุครัฐบาลประชาธิปไตยเบ่งบาน เหตุการณ์จากภาวะเศรษฐกิจโลกที่สำคัญและมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจของประเทศไทยส่งผลให้ราคาลินค้าอาหารอุปโภค น้ำมันขึ้นราคา ฯลฯ ซึ่งจากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ หากรัฐบาลสามารถแก้ไขได้ตรงกับความต้องการของประชาชน หรือมีมาตรการ นโยบายที่เด็ดขาดก็จะไม่อาจถือเป็นเหตุการณ์ใหญ่ที่ทำให้รัฐบาลต้องประสบความยุ่งยากในการบริหารงานแต่อย่างใด แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วรัฐบาลในแต่ละช่วงที่ประสบกับเหตุการณ์ดังกล่าวมิได้มีระยะเวลาในการบริหารประเทศที่ยาวนานนักจึงไม่อาจที่จะแก้ไขปัญหาได้ทันกับความต้องการของประชาชนและผลของเหตุการณ์กลับไปสู่การกระทบกับสถาบันที่ทรงอำนาจทั้งด้านบุคคลและกำลังอาวุธ อันได้แก่ คณะทหาร อันก่อให้เกิดเป็นการรัฐประหารขึ้นในหลายรัฐบาล นอกจากนี้ ในหลาย ๆ รัฐบาลโดยเฉพาะรัฐบาลที่มีผู้นำรัฐบาลผสมมาจากบุคคลในคณะทหารเองก็มิใช่ว่าจะไม่ประสบกับเหตุการณ์ที่มีผลกระทบต่อรัฐบาล เช่น รัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ทั้งสองยุค มีการกบฏจลาจลเกิดขึ้นหลายครั้ง รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (3 มีนาคม 2523 - 29 เมษายน 2526) และ (30 เมษายน 2526 - 1 พฤษภาคม 2529) มีทั้งการก่อกบฏและภาวะทางเศรษฐกิจที่ระส่ำระสายต่อเนื่องมาจากรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ แต่รัฐบาลดังกล่าวก็สามารถยังยืนอยู่ได้ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง โดยเหตุการณ์ดังกล่าวมิได้เป็นผลกระทบที่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้รัฐบาลต้องล้มสลายลงแต่อย่างใด เหตุการณ์จึงนับว่ามีความสำคัญควบคู่ไปกับความสามารถในการแก้ไขปัญหาของรัฐบาลและบทบาทต่อฝ่ายทหารและประชาชน ที่จะยอมรับเหตุการณ์นั้น ๆ หรือไม่เพียงไร

(4) บทบาทของพรรคฝ่ายค้าน เป็นปัจจัยภายในรัฐสภาเช่นเดียวกับความขัดแย้งระหว่างพรรคการเมือง พรรคการเมืองฝ่ายค้าน จะมีผลอย่างมากก็ต่อเมื่อรัฐบาลมีเสียงข้างน้อย ดังนั้นการจัดตั้งรัฐบาลผสมแบบมากพรรคที่มีคะแนนเสียงท่วมท้น

จึงหลีกเลี่ยงข้อพิพาทปัจจัยของบทบาทของพรรคการเมืองฝ่ายค้านได้ประการหนึ่ง นอกจากนี้ การสิ้นสุดของรัฐบาลผสมในหลาย ๆ รัฐบาล ปัจจัย

บทบาทของพรรคฝ่ายค้าน ก็เพียงเป็นปัจจัยแทรกเสริมเท่านั้น มิได้เป็นผลโดยตรงต่อการ สิ้นสุดของรัฐบาล เช่น รัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (25 มิถุนายน 2492 - 29 พฤศจิกายน 2494) และรัฐบาลพลเอกถนอม กิตติขจร (1 มกราคม 2501 - 20 ตุลาคม 2501) อย่างไรก็ตามก็ รัฐบาลแทบทุกรัฐบาล โดยเฉพาะรัฐบาลที่มีผู้นำมาจากบุคคลภายนอกมัก เกรงกลัวการ เปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจ รัฐบาลของพรรคการเมืองฝ่ายค้าน และแสวงหามาตรการหลายประการเพื่อควบคุมบทบาทของพรรคการเมืองฝ่ายค้านอยู่เสมอ จึงนับได้ว่าบทบาทของพรรคการเมืองฝ่ายค้าน เป็นปัจจัยที่มีผลอย่างสำคัญในประการหนึ่งต่อความยั่งยืนของรัฐบาล

กล่าวโดยสรุป เมื่อพิจารณาถึงตัวแปรทั้งสี่ ที่มีผลต่อการสิ้นสุดของรัฐบาลผสม แล้วจะ เห็นได้ว่าปัจจัยของความขัดแย้งระหว่างพรรคการเมือง และสมาชิกพรรคการเมืองที่เข้าร่วมจัดตั้งรัฐบาลผสม อันเป็นความขัดแย้งเกี่ยวกับนโยบาย และความขัดแย้งในตำแหน่งผลประโยชน์ กับปัจจัยอิทธิพลของกองทัพหรืออิทธิพลของฝ่ายทหารให้ค่าที่มีผลต่อการสิ้นสุดของรัฐบาลผสมสูงสุด โดยปัจจัยตัวหนึ่ง เป็นปัจจัยภายในรัฐสภาและรัฐบาลหรือ เป็นปัจจัยที่เป็นผลมาจากความเป็นรัฐบาลผสมโดยตรงและอีกปัจจัยหนึ่ง เป็นปัจจัยภายนอก สำหรับปัจจัยที่เหลืออีก 2 ประการได้แก่ บทบาทของพรรคฝ่ายค้านกับผลกระทบจากเหตุการณ์ทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่มีความสำคัญและความสามารถของรัฐบาล ในการแก้ไขปัญหา เป็นปัจจัยที่มีผลรองลงมาตามลำดับโดยปัจจัยหนึ่ง เป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายในรัฐสภาเช่นเดียวกัน ส่วนอีกปัจจัยหนึ่งแยกพิจารณาได้เป็น 2 กรณีคือ เหตุการณ์ภายนอกที่เป็นผลกระทบต่อรัฐบาล กับองค์กรของรัฐบาลที่จะสามารถแก้ไขปัญหาได้หรือไม่เพียงไร ดังนั้น เพื่อพิจารณาในการรวบรวมแล้ว จะเห็นได้ว่ามีทั้งปัจจัยที่เกิดจากภายในรัฐสภา รัฐบาล และผลกระทบจากภายนอก ซึ่งปัจจัยในรัฐสภาและรัฐบาลนั้นทั้ง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและพรรคการเมืองต่าง ๆ จะต้องร่วมกันในการ เข้าใจถึงปัญหา

รวมตลอดถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหานั้น ๆ ให้ลุล่วงไปด้วยการตระหนักถึงภารกิจหน้าที่
 ของตนเองในการจรรโลงให้การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันเป็นที่รักและหวงแหน
 ของปวงชนชาวไทยให้คงอยู่และมีพัฒนาการที่มั่นคง กอปรด้วยความสำนึกในการปกครองที่
 ต้องยึดมั่นในหลักการ "การปกครอง ของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน"
 สำหรับผลกระทบจากภายนอกนั้น องค์การฝ่ายทหารก็จำเป็นต้องมีความเข้าใจไว้วางใจ
 และมอบหมายอำนาจการปกครองประเทศตามหลักการแห่งอุดมการณ์ประชาธิปไตยให้กับ
 ประชาชนโดยสมบูรณ์ และอย่าเฝ้ามองการบริหารประเทศของบรรดานักการเมืองต่าง ๆ
 ด้วยความหวาดระแวง เพราะประชาชนควรจะเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะมอบความไว้วางใจ
 ให้กับพรรคการเมือง หรือกลุ่มนักการเมืองใด อนึ่ง ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เกี่ยวกับ
 สภาพส่วนผสมของรัฐบาลผสมว่าจะมีผลต่อความยั่งยืนของรัฐบาลหรือไม่เพียงไรนั้น จาก
 ผลการศึกษาเรามีอาจชี้ชัดได้ ว่ารูปแบบของรัฐบาลผสมตามความหมายของคอคคัตต์ จะมี
 ความเกี่ยวเนื่องหรือเป็นผลต่อ ความยั่งยืนของรัฐบาลผสมโดยตรง ทั้งนี้เพราะรัฐบาล
 ผสมแบบน้อยพรรคแม้จะมีกำเนิดขึ้น ก็มิได้หมายความว่า จะมีผลต่อความยั่งยืนเสมอไป
 สำหรับรัฐบาลผสมแบบมากพรรคใน หลายรัฐบาลก็พิสูจน์แล้วว่าสามารถมีความยั่งยืนอยู่ได้
 ในช่วงระยะเวลาหนึ่งที่ยาวนานพอสมควร อย่างไรก็ตาม จากการจัดสรรตำแหน่งทาง
 การเมืองที่ไม่เหมาะสมดังได้กล่าวมาแล้ว ทำให้ก่อให้เกิดรูปแบบของรัฐบาลผสมรับที่มี
 ความแตกแยกและขัดแย้งกันมาตั้งแต่ต้น และยังเป็นผลกระทบต่อความยั่งยืนของรัฐบาล
 ผสมในอนาคตด้วยเสมอ ดังนั้น ในประเด็นดังกล่าวนี้ ผู้ศึกษาจึงขอสรุปว่าสภาพส่วนผสม
 ของรัฐบาลผสมย่อมมีผลต่อความยั่งยืนของรัฐบาลผสม ในความหมายของการให้ความสำคัญ
 กับคือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และพรรคการเมืองที่ให้ความร่วมมือในการจัดตั้งรัฐบาล
 ผสมนั้น

5. สรุปและข้อ เสนอแนะสำหรับผู้ศึกษานั้น ผู้ศึกษายอมรับว่าการปกครองใน
 ลักษณะของรัฐบาลผสมย่อมทำให้รัฐบาลมีเสถียรภาพไม่ดี เท่ากับการปกครองในระบบพรรค
 การเมือง 2 พรรค หรือการปกครองในรูปแบบที่ฝ่ายบริหารกับฝ่ายนิติบัญญัติแยกอำนาจ
 กันอย่างเด็ดขาด ซึ่งแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้ได้มีนักวิชาการหลาย
 ๆ ท่าน เสนอรูปแบบและวิธีการในหลาย ๆ มาตรการ เช่น

(1) การพยายามสร้างระบบพรรคการเมืองแบบสองพรรคโดยอาศัยกฎหมายเพื่อแก้ไขระบบพรรคการเมืองแบบหลายพรรคและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอิสระ จึงได้เกิดแนวความคิดที่จะให้สมาชิกสภาผู้แทนต้องสังกัดพรรค และกำหนดหลักเกณฑ์เพื่อสร้างเสริมวินัยภายในพรรค โดยสมาชิกผู้ใดถูกขับออกจากพรรค และไม่สามารถหาพรรคใหม่ได้ภายใน 60 วัน ก็ขาดจากความเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งได้แก่บทบัญญัติภายในรัฐธรรมนูญ 2517 แต่ในช่วงเริ่มต้นของการใช้ ต้องประสบกับความล้มเหลว เพราะมีพรรคการเมืองเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก และสมาชิกที่ถูกขับออกจากพรรคเดิม ก็สามารถตั้งพรรคการเมืองขึ้นใหม่เองได้ ต่อมาจึงได้มีการกำหนดหลักเกณฑ์เงื่อนไขเปลี่ยนแปลงระบบวิธีการเลือกตั้งจากแบ่งเขต เรียงเบอร์ มาเป็นรวมเขต เบอร์เดียวและกำหนดคุณสมบัติของพรรคการเมืองที่จะสมัครรับเลือกตั้ง ต้องลงสมาชิกให้เป็นจำนวนมาก พอดีตามหลักเกณฑ์ที่กำหนด เพื่อเป็นการกำจัดพรรคการเมืองเล็ก พรรคการเมืองน้อย และทำให้พรรคการเมืองต่าง ๆ เกิดการรวมตัวกันเป็นพรรคการเมืองใหญ่ ซึ่งได้แก่เงื่อนไขภายในรัฐธรรมนูญ 2521 อย่างไรก็ตาม ก่อนการเริ่มใช้รัฐธรรมนูญ 2521 ฉบับดังกล่าวก็เกิดปัญหาทางการเมืองขึ้น จนรัฐบาลพลเอกเปรม ต้องตัดลินเิญยุบสภา ๖ แสดงให้เห็นว่ารูปแบบวิธีการนี้ ยังไม่เป็นที่ยอมรับสำหรับชนทุกกลุ่ม และได้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงแล้วในที่สุด

(2) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครอง เนื่องจากข้อบกพร่องดังกล่าวในข้อ 1 แล้วจากสภาพของการขาดวินัยของพรรคการเมือง ซึ่งเห็นได้จากความแตกแยกภายในพรรคประชาธิปัตย์ ในช่วงภายหลังการเลือกตั้ง 4 เมษายน 2519 นักวิชาการบางพวก จึงชี้ให้เห็นเป็นเพราะความบกพร่องของระบบพรรคการเมือง และได้เสนอรูปแบบโครงสร้างการปกครองใหม่ โดยให้ฝ่ายบริหารหรือผู้นำของฝ่ายบริหาร ซึ่งได้แก่นายกรัฐมนตรี แยกออกจากฝ่ายนิติบัญญัติ หรือฝ่ายรัฐสภาโดยเด็ดขาด และไม่ต้องรับผิดชอบซึ่งกันและกัน เช่นระบอบรัฐสภา วิธีการเช่นนี้ เป็นการหลีกเลี่ยงจากระบอบพรรคการเมืองหลายพรรค หรือระบอบที่พรรคการเมืองขาดวินัย เพื่อให้ฝ่ายบริหารมีเอกภาพในการบังคับบัญชา ทั้งนี้ โดยกำหนดวิธีการเข้าสู่อำนาจของนายกรัฐมนตรี ไว้แตกต่างออกไป

เช่น นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งโดยตรงจากประชาชน นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งโดยอ้อม โดยให้สมาชิกสภาผู้แทนฯ เลือกบุคคลขึ้นมา 2 คน แล้วให้ประชาชนตัดสินใจอีกครั้งหนึ่ง เป็นต้น

สำหรับผู้ศึกษาแล้ว ผู้ศึกษาไม่เห็นด้วยกับวิธีการหลีกเลี่ยงปัญหา เพื่อแสวงหาวิธีการใหม่ที่ไม่สามารถคาดคะเนได้ว่าจะประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลว ทั้งนี้เพราะวิธีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครองนั้น โดยเหตุที่บทบาทของนายกรัฐมนตรีในระบอบนี้จะเด่นมาก จึงไม่เหมาะสมสำหรับประเทศไทยที่มีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประมุข และประชาชนในประเทศไทยก็ยังไม่คุ้นเคยกับรูปแบบเช่นนี้ จึงอาจเกิดความวุ่นวายในภายหลัง ส่วนการใช้วิธีการทางกฎหมาย ต้องริเริ่มใช้อย่างค่อยเป็นค่อยไป มิฉะนั้นอาจเกิดปัญหาขึ้นได้ เช่น ในบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ ฯ 2521 อย่างไรก็ดี โดยส่วนตัวแล้ว ผู้ศึกษาคิดว่า "วิวัฒนาการ" น่าจะเป็นวิธีการในการพัฒนาการเมืองการปกครองไทยในระบอบประชาธิปไตยได้ดีที่สุด การมุ่งหลีกเลี่ยงปัญหาเพื่อแสวงหาวิธีการที่แต่ละบุคคลคิดว่าเหมาะสมมาทดแทนรูปรัฐบาลผสมที่เป็นอยู่ในขณะนี้ เท่ากับเป็นการย้อนกลับไปหาจุดเริ่มต้นของการปกครองใหม่ ฉะนั้น คำว่า "วิวัฒนาการ" จึงเป็นการปล่อยให้รูปแบบของรัฐบาลผสมดำเนินกิจกรรมของมันเอง โดยโครงสร้างหรือส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับรัฐบาลผสม ไม่ว่าจะเป็นพรรคการเมือง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐบาลนายกรัฐมนตรี ฯลฯ จะเรียนรู้แนวทางหรือวิธีการในการจัดตั้ง และการร่วมมือในการบริหารประเทศของรัฐบาลผสมเอง นอกจากนี้ ดังได้กล่าวมาแล้วว่า โดยรูปแบบของรัฐบาลผสมเองที่ให้อยู่ในประเทศไทย ความวุ่นวาย ไร้เสถียรภาพต่าง ๆ รวมตลอดถึงการสิ้นสุดของรัฐบาลผสม มีสาเหตุมาจากปัญหาของรูปแบบของรัฐบาลผสมนี้น้อยมาก การบังคับให้พรรคการเมืองมีสองพรรค ภายในพรรคการเมืองใหญ่ก็สามารถเกิดการแตกแยกออกเป็นกลุ่ม ดังจะเห็นได้จากพรรคประชาธิปัตย์ ภายหลังจากการเลือกตั้ง 4 เมษายน 2519 ประกอบกับพรรคการเมืองไทยก็มิได้มีอุดมการณ์ที่แตกต่างกันมากนัก ฉะนั้น ในเมื่อไม่ว่าจะเป็นพรรคการเมืองเดียวหรือหลายพรรค การแบ่งแยกกลุ่มก็จำเป็นต้องเกิดขึ้น ทำไมเราจึงต้องหลีกเลี่ยงกับระบบพรรคการเมืองแบบหลายพรรคเช่นนั้น ดังนั้น ในบทหลังท้ายนี้ ผู้ศึกษาจึงคิดว่าคนไทยทุกคนไม่ว่าจะกลุ่มพลังอำนาจทางการเมืองไหน หรือประชาชนทั่วไป

ควรจะต้องมีความอดทนและรอคอย การใช้วิธีการอื่นที่ไม่เหมาะสม นอกจากจะไม่เป็น
การช่วยแล้ว ยังเป็นการทำลายอีกด้วย
